

**Изазови истраживања историје
Косова и Метохије у 20. веку**

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
Библиотека „Зборници радова”
Бр. 32

За издавача
Др Владан Јовановић

Редакција
Др Божица Славковић Мирић (главни и одговорни уредник)
Др Милутин Живковић (главни и одговорни уредник)
Др Душан Бојковић (главни и одговорни уредник)
Др Зоран Јањетовић
Др Дмитар Тасић
Др Владан Виријевић
Др Миомир Гаталовић
Др Огњен Томић (секретар)

Рецензенти
Академик Љубодрог Димић
Др Коста Николић
Др Александар Стојановић

Лектура и коректура
Др Биљана Ћирић

Техничко уређење и дизајн корица
Др Небојша Стамболија

ISBN 978-86-7005-210-9

ИЗАЗОВИ ИСТРАЖИВАЊА ИСТОРИЈЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У 20. ВЕКУ

Тематски зборник

Београд, 2026.

САДРЖАЈ

Реч уредништва.....	7
---------------------	---

I ИСТОРИОГРАФИЈА

Божница СЛАВКОВИЋ МИРИЋ

Призрен, главни погранични град југословенске и албанске државе у међуратном периоду.....	15
--	----

Душан БОЈКОВИЋ

Обликовање свести о посебности простора Косова и Метохије у револуционарној перспективи Комунистичке партије Југославије 1919–1941	33
--	----

Милушин ЖИВКОВИЋ

Косовски Албанци и Вафен СС (1941–1945). Идеје, планови, пракса	53
--	----

Душан ПОПОВИЋ

Одметници у Штавичком срезу од 1944. до 1951. године	79
---	----

Немања ДИМИТРИЈЕВИЋ

Албанолошки институт Аутономне Косовско-метохијске Области у Приштини (1953–1955)	103
--	-----

Јелена ТОДОРОВИЋ ЛАЗИЋ, Александра КОЛАКОВИЋ

Албански поглед на кризу на Косову 1981. године.....	119
--	-----

Слободан СЕЛИНИЋ

Градски комитет Савеза комуниста Београда и криза на Косову и Метохији у време Осме седнице Централног Комитета Савеза комуниста Србије 1987	139
--	-----

II ИДЕНТИТЕТИ И КУЛТУРА СЕЋАЊА

Сава БУРЂЕВИЋ

Изазови истраживања историје Турака на Косову и Метохији после Другог светског рата: идентитет, миграција и асимилација.....165

Ненад АНТОНИЈЕВИЋ

Култура сећања и питање злочина на Косову и Метохији у Другом светском рату 183

Јован АЛЕКСИЋ

Одједи 'Књиге о Косову' у југословенској интелектуалној јавности.....213

Урош МИКЕТИЋ

'Опрост крви' код косовских Албанаца 1990–1991. као сведочанство о етничкој хомогенизацији: студија случаја *Oral History Kosovo*.....245

Рајко МИНИЋ

'Санџачко питање' у светлу дешавања на Косову и Метохији крајем 20. века. Истраживачко-методолошки изазови 267

III МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Душан ФУНДИЋ

Извештаји аустроугарских конзула и истраживање историје Косовског вилајета током прве деценије 20. века 287

Зоран ЈАЊЕТОВИЋ

Истраживање броја албанских усељеника током Другог светског рата и албанских жртава репресије на његовом крају.....303

Ијор ВУКАДИНОВИЋ

Између мемоара официра Удбе и накнадно отворених архива: масовна стрељања на Косову и Метохији након Другог светског рата 323

Пећар РИСТАНОВИЋ

Изазови истраживања косовске кризе 1981–1989.....341

Стефан РАДОЈКОВИЋ

Косово и Метохија од јуна 1999. године до данас: хегемона интерпретација и изазивачи 361

Подаци о ауторима 391

Урош Д. МИКЕТИЋ

Филозофски факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
urosmiketic@gmail.com

ORCID: 0009-0003-4273-1995

‘Опрост крви’ код косовских Албанаца 1990–1991. као сведочанство о етничкој хомогенизацији: студија случаја *Oral History Kosovo**

Апстракт: Прилог указује на дисхармоничност између правног система социјалистичке Југославије и обичајног права често доминантног код Албанаца Косова и Метохије. Акценат је на крвним осветама и покушајима колективних мирења Албанаца ради сузбијања негативних реперкусија ове заостале и укоренење појаве, нарочито 1990–1991, када је албанско друштво демонстрирало највећу озбиљност не би ли кроз колективна мирења сузбило крвну освету, чиме је спровело додатну етничку хомогенизацију и спремније дочекало коначан обрачун са Србијом. Акцију колективног опроста крви посматрали смо у контексту поремећених међунационалних односа у покрајини и краха државног / партијског (комунистичког) система. Аутор се служио усменим материјалима пројекта *Oral History Kosovo*, штампом и релевантном литературом.

Кључне речи: *Oral History Kosovo*, Косово и Метохија, опрост крви, албанска „алтернатива“, Срби и Албанци

Пројекат *Oral History Kosovo*

У питању је плод рада приштинске организације „Иницијатива за усмену историју“. Основни циљ пројекта је да очува и публикује сећања људи на прошлост и у мањој мери садашњост Косова и Метохије. У питању су интервјуи, већином вођени на албанском језику, сходно националној припадности, или на српском, турском и енглеском. Дати су у

* Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-47/2023-01/200184).

виду текста у оригиналу или преводима, а постоји и одговарајући видео-садржај. Већина интервјуисаних су Албанци уз мањи број лица осталих националности са овог подручја (Срби, Бошњаци, Турци, Роми, Горанци) и странаца који су део професионалне каријере посветили Косову и Метохији. Иако су погледи Срба и Албанаца дијаметрално супротни када је реч о генези и развоју косовске кризе, такви да обе стране у први план истичу сопствене жртве прећуткујући оне друге, извори у оквиру овог пројекта заиста јесу важно сведочанство о односима два народа у последњих стотинак година, а посебно употребљиви када је реч о темама културног, економског и, уопште, друштвеног развоја о којем су две стране, што је реткост своје врсте, имале прилично слично, често и истоветно, мишљење.¹ Разуме се да је изворе оралне провенијенције неопходно ставити у одговарајући историјски контекст за који је потребно наћи чврсто упориште у архивској грађи, релевантним објављеним изворима и литератури, штампи и сл.²

Историјски оквир

У српској јавности од 1981. доминира наратив о геноциду над Србима и Црногорцима на Косову и Метохији од стране албанских националиста и сепаратиста у периоду постојања социјалистичке Југославије.³ Уставне промене у Србији, то врло битно извориште косовске кризе, финализоване су доношењем републичког Устава марта 1989. којим је република повратила државни/уставни суверенитет и државност на целој територији.⁴ Таквом приступу српског режима косовском проблему супротстављали су се, често координисано са Албанцима, неки други унутрашњи и спољашњи фактори. Љубљана и Загреб су из сопствених интереса, продубљујући на тај начин југословенску кризу и не-

-
- 1 <https://oralhistorykosovo.org/> (датум приступа 28. 4. 2025. Свим подацима са овог сајта приступљено је истог датума).
 - 2 Један од пионира у истраживању извора оралне провенијенције је британски социолог и историчар Пол Томсон (рођ. 1935). Утемељивач је британског Друштва за усмену историју и дугогодишњи професор Универзитета у Есексу (Енглеска). Активно је пратио досадашње историографске резултате на овом пољу, указујући на предности и мане у методолошком приступу и дајући низ практичних савета с циљем што бољих резултата у раду са овим изворима (Пол Томсон, *Глас прошлости: усмена историја*, (Београд: Clio, 2012). Основни инструменти у раду са овом врстом извора су анкете и интервјуи (Здравко М. Делетић, *Занаш историчара: методологија историописања*, (Косовска Митровица: Филозофски факултет; Краљево: Историјски архив), 212).
 - 3 Атанасије Јевтић, *Страдање Срба на Косову и Метохији: од 1941. до 1990*, (Приштина: Јединство, 1990), 49, 117.
 - 4 Момчило Павловић и други, *Косово и Метохија: век важних догађаја : 1912–2012*, (Београд: Институт за савремену историју; Нови Сад: Центар за истраживање и публикавање, 2012), 285.

функционалност Србије, подржавали албанске сепаратисте,⁵ а ни савезна влада на челу са Антом Марковићем није се искрено и доследно борила против сепаратизма.⁶ Сепаратисте су мање или више отворено подржавали Турска,⁷ Ватикан,⁸ али и Европска заједница и САД, које су се пак претварале да имају непристрасан однос. Албанци су се уставним променама организовано супротставили 1988. и 1989. масовним шетњама и демонстрацијама.⁹ Међунационална подељеност достигла је хаотичне размере 1990.¹⁰ Масовне рушилачке демонстрације, праћене радикализацијом политичке кризе, обележиле су целу годину.¹¹

Рањених и страдалих било је и у редовима Албанаца и међу полицијом. Албанци, присећајући се тих месеци, сведоче о насиљу, сузавцима, пендрецима, убиствима и тенковима,¹² али упорно занемарују чињеницу да би свака правна држава слично одговорила на такав вандализам и тероризам који пак они прећуткују. Срби и Црногорци су, са друге стране, на свакодневном нивоу трпели различите притиске.¹³ Албански политички лидери, окупљени у албанску „алтернативу“, мобилисали су и предводили Албанце у свим акцијама против Србије. Почетком 1990. прикупљено је више од 300.000 потписа за декларацију „За демократију – против насиља“. Радикализацији стања допринело је наводно, врло вероватно и инсценирано, масовно тровање албанске омладине фебруара исте године широм Косова и Метохије. Док су Албанци тврдили да су Срби отровали њихову младеж, републичке власти су логично одговарале да је једнонационално тровање медицински апсурд. Уследио је прави линч локалних Срба и Црногораца, који је заустављен тек полицијским часом.¹⁴

Лета 1990. криза је добила политичку димензију и прешла у покрајинску Скупштину. Албански делегати су 2. јула испред скупштинске зграде у Приштини, будући да су били спречени да у њу уђу, усвојили „Декларацију о независности“ покрајине. Овим актом Косово и Метохија „постали“ су република унутар Југославије.¹⁵ Србија је као одговор 5. јула суспендовала покрајинску Скупштину и Извршно ве-

5 Драган Драгојловић, „Поглед са Запада“, *НИН*, 19. 10. 1990, 27–29.

6 Рајко Ђурђевић, „Реформисани везир“, *НИН*, 30. 11. 1990, 4–5.

7 Душан Микља, „Турска анте портас“, *НИН*, 4. 12. 1992, 46–47.

8 Александар Антонић, „Тирански Ватикан“, *НИН*, 13. 7. 1990, 26–27.

9 Mario Brudar, *Nada, obmana, slo: politički život Srba na Kosovu i Metohiji (1987–1999)*, (Beograd: Nova srpska politička misao, 2003), 54–67.

10 Vladimir Ilić, „Nacionalizam na Kosovu: jedna sekundarna analiza“, *Sociološki pregled* 4/1994, 510–512.

11 Brudar, *Nada*, 67–72.

12 Blerim Shala, *Kosovo, krv i suze*, (Ljubljana: Založba alternativnega tiska, 1990), 67–116.

13 Јевтић, *Сџрагање Срба*.

14 Shala, *Kosovo*, 103, 123–127.

15 Agon Krasniqi, „The Political Movement for the Republic of Kosovo – July 2, 1990“, *Journal of Balkan Studies* 1/2025, 165.

ће,¹⁶ преузевши заштиту виталних интереса, институција и предузећа.¹⁷ Генерални штрајк албанских радника 3. септембра успешно је организован широм покрајине.¹⁸ Овакви масовни штрајкови имали су за циљ економски колапс система, али је власт одговорила увођењем привремених мера у низу привредних и других институција и спречила такав сценарио.¹⁹ Привремене мере дале су, ипак, слабије резултате од очекиваних.²⁰ Најистакнутијим сепаратистима уручивани су откази, а многи њихови сународници самовољно су напуштали своје послове сматрајући да ће на тај начин изложити Србију међународном притиску. Од неких Албанаца тражено је, међутим, и да потпишу изјаву лојалности Србији ако желе да задрже радно место, што су ови одбијали.²¹ Поједини Срби и Црногорци користили су насталу ситуацију да одласком албанских колега дођу до бољег радног места и сл.²² Неки Албанци исељени су, такође, и из друштвених станова које су раније уживали као радници.²³

Велики број Албанаца запослио се у сопственом паралелном систему нелегалних институција (просвета, здравство, економија и остало). „Влада Републике Косово у егзилу“, на челу са приштинским доктором Бујаром Букошијем, сносила је одговорност за финансирање и функционисање ових институција.²⁴ „Алтернатива“ је могла сматрати успехом чињеницу да се однос Србије према албанским националистима и сепаратистима заснивао углавном на репресији, па је ту чињеницу максимално експлоатисала на међународној сцени.²⁵ Поларизација је била видљива и голим оком. Две заједнице живеће су паралелно једна поред друге.²⁶ Срби и Црногорци су се, у повлашћеним условима будући да су представљали локалну власт, наоружавали, а до оружја су долазили и Албанци разним шверцерским и добро ухода-ним каналима.²⁷

16 Brudar, *Nada*, 67–72.

17 Хатиџе Бериша, „Политичко насиље на Косову и Метохији од 1945. до 2003. године“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2012), 147–149.

18 Архив Међуодељенског одбора за проучавање Косова и Метохије, Збирка Милана Ивановића „Злочини“; М. К., „Болесници на цедилу“, *Јегинсџво*, 4. 9. 1990, 3.

19 Р. Ђурђевић, „Косово и стрпљење“, *НИН*, 28. 9. 1990, 20–21.

20 Богдан Иванишевић, Урош Комненић, „Дођи, види, иди“, *НИН*, 2. 8. 1991, 37–38.

21 Brudar, *Nada*, 72–111.

22 Драган Чичић, „Очекивани неуспех“, *НИН*, 23. 8. 1991, 35.

23 Edison Jakurti, „Kosovo devedesetih: ekonomija u najmracnijem casu“, *Kosovo 2.0*, datum pristupa 28. 4. 2025, <https://kosovotwopointzero.com/sr/kosovo-devedesetih-ekonomija-u-najmracnijem-casu/>.

24 Julia Nietsch, „The Mother Teresa Society. Volunteer Work for the Kosovo-Albanian ‘Parallel Structures’ in the 1990s“, *Südosteuropa* 2/2020, 207.

25 Аноним, „Паралелни светови“, *НИН*, 21. 6. 1991, 10–11.

26 Велизар Зечевић, „Нова косовска мапа“, *НИН*, 21. 6. 1991, 9.

27 Јевтић, *Сџрагање Срба*, 343.

„Алтернатива“ је 1990–1992. иницирала низ важних одлука с циљем стварања и јачања паралелне нелегалне творевине. Албански делегати распуштене покрајинске Скупштине одржали су 7. септембра 1990. седницу Скупштине „Републике Косова“ и прогласили „Качанички устав“ („Устав републике Косова“). Њиме су Албанци у уставном смислу „постали“ народ, а Срби и Црногорци мањина.²⁸ Јесени 1991. одржан је и референдум за „суверену и независну државу Косово“.²⁹ Власт га је забранила, али не и спречила, па је исход могао бити само позитиван. Маја 1992. одржани су избори за председника и Скупштину „Републике Косово“,³⁰ али у тајности јер је полиција спречила гласање у државним објектима.³¹ Са 99,5% гласова победио је Ибрахим Ругова, а сви осим једног посланика били су део Демократског савеза Косова (ДСК) на чијем се челу управо он налазио.³² За Србе и Црногорце остало је „упражњених“ 14 места у „Скупштини“, која заправо никада није почела са радом због полицијске опструкције.³³ У албанском политичком телу збивала се, међутим, борба за међусобни престиж и утицај. Део изван ДСК-а оптуживао је Руговину странку за пасивност која не даје резултате и иде у корист српској страни. Очигледно, ова опција нагињала је више милитаристичком приступу проблему.³⁴

У условима албанског бојкота српских избора, локалну власт формирала је Социјалистичка партија Србије. Она је ометала српску опозицију таргетирајући је као издајничку,³⁵ али и продубљивала већ изражену поделу Срба и Црногораца на староседеоце и дошљаке (колонисти, послератни кадрови), дајући предност овим последњим. Опозиција је пак оптуживала власт за лажни патриотизам, корупцију и неспособност. Покушаји преговора власти и(ли) опозиције са „алтернативом“ били су неуспешни, јер је албанска страна чврсто стајала на позицији „независног Косова“ као јединог могућег исходишта.³⁶

Обичајно право, опрост крви и крвна освета код Албанаца

Албанци су у социјалистичком периоду доминантно живели у оквиру родовских, братственичко-племенских заједница, одржавајући сопствене скупштине (алб. *kuvendi*) на којима су доношене одлуке оба-

28 Бериша, *Политичко насиље*, 147–149.

29 Павловић и други, *Косово и Мејхохија*, 311.

30 Бериша, *Политичко насиље*, 147–149.

31 Извештачи „Јединства“, „Фарса од избора“, *Јединсїво*, 25. 5. 1992, 5.

32 Бериша, *Политичко насиље*, 147–149.

33 Brudar, *Nada*, 72–111; Павловић и други, *Косово и Мејхохија*, 317.

34 Ђурђевић, „Косово“, 20–21.

35 Brudar, *Nada*, 72–111.

36 Светислав Спасојевић, „Реалност или политика маште“, *НИН*, 5. 4. 1991, 30–31; Аноним, „Паралелни светови“, 10–11.

везне за цело братство, село и племе. Тада се јавно давала реч (алб. *be-sa*) да ће се договор поштовати.³⁷ Албанско обичајно право представља архаичан правни систем који није настао ни нестало у социјализму. Могу се уочити поједине сличности са римским правом (апсолутно покораванье господару куће,³⁸ жена предмет широке дискриминације као „њи-ва која рађа децу мужу“). Ипак, крвна освета (алб. *hakmarrje/a*) није погађала женски део становништва.³⁹

Албанци су вековима међусобне односе уређивали према свом обичајном праву. Њихови интелектуалци углавном оцењују да је то последица чињенице да су дуго живели под окупаторима, како је уобичајен и прихваћен наратив када је реч о Србима, па из тог разлога нису прихватили туђе правне системе. Да је то спорно гледиште, јасно показује чињеница да се на Косову и Метохији седамдесетих и осамдесетих година 20. века, у периоду када је оно подсећало на републику са изразитом албанском доминацијом, обичајно право одржало и доминирало спрам позитивног.⁴⁰

Албанско обичајно право нама је данас познато као Канон Леке Дукађинија. Неписана правила сакупио је, средιο и објавио Штјефен Ђечови и приписао их албанском племићу из 15. века.⁴¹ Милутин Ђуричић, адвокат и правник из Пећи, који је радећи са Албанцима стекао велико познавање обичајног права и касније се у научном смислу у том пољу шире профилисао, Ђечовијево порекло налази у поарбанашеном Јањевцу Стефану Ђечовићу, за којег тврди да је крајем 19. века објавио Канон у дослуху са бечким двором а у циљу хомогенизације албанске нације.⁴² Чак и некадашњи професор Правног факултета у Приштини, Сурја Поповци, одбацивао је наводе да је Лека Дукађини кодификатор јер оригиналан законик никада није пронађен.⁴³

Важан сегмент обичајног права је крвна освета, феномен познат више хиљада година, најизраженији у срединама где државно-правни односи нису били доминантни, већ је то било племенско уређење. Византија, Србија и државице настале на њеним развалинама, Османско царство, мо-

37 Милутин Р. Ђуричић, „Још један прилог проучавању арбанашке бесе“, *Анали Правног факултета у Београду* 5/1989, 556.

38 Исти, „Сукоби позитивног права и албанских обичаја на Косову“, *Анали Правног факултета у Београду* 4/1988, 416–419.

39 Исти, „Утицај албанских обичаја на имовинску слободу жена“, *Анали Правног факултета у Београду* 5/1988, 565.

40 Slađana Đurić, *Osveta i kazna : sociološko istraživanje krvne osvete na Kosovu i Metohiji*, (Niš: Prosveta, 1998), 271.

41 Milenko Karan, „Krvna osveta kod Albanaca na Kosovu kao društveni problem“, *Ideje* 5–6/1987, 186–192.

42 М. Р. Ђуричић, „Канон Леке Дукађинија“, *Адвокаштура: часопис Адвокатске коморе Србије* 49–50/1987, 90–91.

43 Surja Popovci, „Krvna osveta u Albanaca i njen razvoj“, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo* 4/1971, 583.

нархистичка/социјалистичка/постсоцијалистичка Југославија нису спречиле ту појаву код Албанаца.⁴⁴ Албански аутори и у томе „налазе“ перфидне српске намере и тврде да су српске власти, као и други „окупаторски“ режими, помагале крвну освету и међуалбанско истребљење.⁴⁵

Углавном су за крвном осветом посезали сиромашни и слабо образовани албански сељаци.⁴⁶ Она је зато доминантно рурална карактеристика, па нас зато не може чудити тврдња једног Албанца да је имао срећу што живи у граду где није трпео свакодневни утицај сеоске средине која би га несумњиво притискала на освету. Починиоци крвне освете су углавном мушкарци млађих или средњих година, а било је и ретких случајева да ћерка освети брата, оца и сл.⁴⁷ Како је, међутим, блуд уз подметање туђег детета најчешћи узрок крвне освете, макар према Ђуричићевим истраживањима, она се у строго патријархалном албанском друштву углавном камуфлирала лажним поводима и мотивима. Тако су се косовски Албанци, ако би се посматрало строго формално и на први поглед, убијали због ситних свађа око деце, стоке, пута и сл.⁴⁸

Кршење задате речи (алб. беса) санкционисано је строгим казнама, чак и убиством.⁴⁹ Међутим, веровање да је беса имала апсолутну вредност код Албанаца је нетачно. Беса и вероломство су, заправо, две стране исте медаље.⁵⁰ Развојем друштвене кризе у бившој Југославији, наиме, појачане су појаве деградације моралних начела у вези са крвном осветом код Албанаца. Тражило се, примера ради, новчано обештећење за саобраћајну несрећу са смртним исходом, освета често више није вршена јавно већ на препад, убијани су гости, а све ово је до тада било неприхватљиво. Мудрост албанског сељака налагала је да пре дође до мирења сукобљених страна него међусобних убиштава без краја. Мирење се постизало новчаним обештећењем или опростом, након чега су завађене стране постајале пријатељи, а понекад и кумови. Оно је било у надлежности „већа старца“, чије су одлуке често биле у супротности са владајућим правним системом, али су у албанском патријархалном свету биле приоритетније.⁵¹

44 М. Р. Ђуричић, „О правним обичајима Албанаца“, *Анали Правној факултету у Београду* 4–6/1998, 449.

45 Marino Zurl, *Krvna osveta u Kosovu*, (Zagreb: August Cesarec, 1978), 101–135.

46 Karan, „Krvna osveta“, 186–192.

47 Ђурић, *Osveta i kazna*, 202–205, 315.

48 М. Ђуричић, „Чиниоци крвне освете код Албанаца“, *Анали Правној факултету у Београду* 6/1993, 687–692. У социјалистичкој Албанији извршена је колективизација земљишта и еманципација жена, а тиме је, макар на том подручју, понестало мотива за крвну освету и она дефинитивно нестала (Karan, „Krvna osveta“, 186–192).

49 М. Р. Ђуричић, „Још један прилог проучавању казни у албанском обичајном праву“, *Социолошки преглед* 3/1990, 308–314.

50 Исти, „Вероломство у обичајима Албанаца“, *Анали Правној факултету у Београду* 6/1990, 759–760.

51 Karan, „Krvna osveta“, 186–192; Popovci, „Krvna osveta“, 592.

Оштећену страну није занимала, дакле, одлука државног суда („то је ствар државе“), већ је она гонила другу, приватним санкцијама по обичајима.⁵² „Веће старца“ је често било пристрасно, фаворизујући тзв. „јачицу“, заправо бројнију и богатију породицу,⁵³ а само „плећнарење“ је неретко био добар извор прихода за „плећнаре“.⁵⁴ Оно се по правилу није плаћало осим гозбе на крају спора у њихову част. „Плећнарење“ се обављало у гостинској соби (алб. *oda*), а полагање заклетви на сољу и хлебу, камену, Курану, крсту и јеванђељу, са свештеником или без њега.⁵⁵ „Плећнари“ су се окупљали у џамијама, текијама, црквама. То су били „хеирати“, места где је настајала правна одговорност.⁵⁶ Након умира крви, мушкарци из породице која је по обичајном праву требало да се свети често су помагали на земљи изоловане и раније непријатељске породице. Та земља је све дотле углавном била необрађена, јер су се мушкарци у страху од крвне освете повлачили у кућни притвор.⁵⁷

Само у случају неуспеха мирења, мушки чланови породице која дукује крв затварају се у кућни притвор на неодређено време, будући да крвна освета није била временски ограничена. Обичајно право предвиђа да оштећена породица полаже право на освету. Ако то право не искористи, биће „одличена“, што представља тежу казну од бојкота заједнице. Канон прецизира над ким, када и како се врши освета, али је и одбацује уколико је дата беса да се оштећена страна за одређено време од ње одриче.⁵⁸ После учињене крвне освете, постојао је обичај да породица новог убице злочин богато и уз песму прослави. Људи су долазили и на честитку и гозбу. Славље би, наиме, трајало кратко, јер су се улоге замениле, а слављеничка породица, уколико би проценила да је слабија, била је та која одлази у изолацију.⁵⁹ Адвокати су скупо наплаћивали одбрану крвне освете.⁶⁰

Негативне последице крвне освете биле су вишеструке. У кућном притвору се 1974. налазило 1.187 породица са 13.725 чланова који се нису кретали или су излазили само повремено добивши привремену бесу да могу да се краће време крећу.⁶¹ Са таквом бесом се 1988. кретало 17.000 људи.⁶² Режим је последице крвне освете третирао као „контрареволуцију“ и „реакцију“, што су биле оштре квалификације у партиј-

52 Ђуричић, „Сукоби позитивног права“, 418–419.

53 М. Р. Ђуричић, „Право јачег у албанским обичајима“, *Адвокајтура: часопис Адвокајтске коморе Србије* 45–46/1986, 58.

54 Popovci, „Krvna osveta“, 598.

55 Zurl, *Krvna osveta*, 61–100.

56 М. Ђуричић, *Обичаји и веровања Албанаца*, (Београд: М. Ђуричић, 1990), 579.

57 Zurl, *Krvna osveta*, 136–184.

58 Karan, „Krvna osveta“, 186–192.

59 Zurl, *Krvna osveta*, 185–302.

60 З. Зејнели, „Мирење које уноси немир“, *Полиџика*, 6. 6. 1990, 9.

61 Zurl, *Krvna osveta*, 185–237.

62 Ђуричић, „Сукоби позитивног права“, 415.

ском речнику. Такве формулације нису случајне, јер је изолованост, на-
име, онемогућавала очекивано привређивање, спречавала еманципа-
цију, јер су се многи младићи са 15 година већ повлачили и напуштали
школовање у страху од освете, и имала психолошке последице.⁶³ Жене
су, у недостатку мушкараца који су били изоловани у својим кућама,
преузимале и традиционалне мушке послове, а по повратку су их често
дочекивали њихови затворени и фрустрирани мушкарци.⁶⁴ Неке овако
унесрећене породице водиле су се мишљу да пусте неколико укућана
из изолације не би ли их оштећени убили и тиме се једном већ оконча-
ства са осветом. То су оштећене породице резигнирано одбијале и че-
кале згодну прилику да се освете над неким перспективним и углед-
ним човеком из друге породице.⁶⁵

Педесетих и шездесетих година 20. века око петине убиства на
Косову и Метохији последица је крвне освете. Седамдесетих година оне
доживљавају „ренесансу“ упркос напорима покрајинских власти да су-
збију ову појаву,⁶⁶ а крајем осамдесетих у просеку је годишње страдало
петнаестак људи.⁶⁷ С циљем њеног обуздавања мобилисани су албан-
ски интелектуалци и средства информисања. Књижевници су апелова-
ли да се овој појави стане на пут,⁶⁸ штампа ширила наратив да то није
обичај „својствен напредном Албанцу“,⁶⁹ док су правни стручњаци пре-
длагали комбинацију превентивних и оштрих законских мера с циљем
обуздавања ове појаве.⁷⁰ При Правном факултету у Приштини покре-
нут је 1973. пројекат „Крвна освета на Косову“, на којем је био ангажо-
ван већи број локалних правника. Иако је пројекат завршен крајем де-
ценије, радови никада нису публиковани.⁷¹

Држава је у више наврата мењала законске казне за дела почињена
из крвне освете. Федерализација судства у држави довела је до успо-
стављања другачијег правног система у републикама и покрајинама.
Тако су на Косову и Метохији за дела убиства и помагања у крвној осве-
ти изрицане и смртне казне, али не и у Словенији. При Социјалистич-
ком савезу радног народа Косова (ССРНК) постојала су и мировна већа

63 Karan, „Krvna osveta“, 186–192.

64 Riza Krasnići, „Utisci o karantinu tada i sada“, *Kosovo 2.0*, datum pristupa 1. 4. 2025, <https://kosovotwopointzero.com/sr/utisci-o-karantinu-tada-i-sada/>.

65 Zurl, *Krvna osveta*, 55–60.

66 Петар Р. Ристановић, „Српска интелектуална елита и косовско питање 1974–1989.“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2018), 114.

67 Karan, „Krvna osveta“, 186–192.

68 Howard Clark, *Civil resistance in Kosovo*, (London: Pluto Press, 2000), 60.

69 Младен Брајовић, „Проста ти Хетемова смрт“, *Јегинсїво*, 13. 9. 1971, 5.

70 Popovci, „Krvna osveta“, 603.

71 Đurić, *Osveta i kazna*, 67. Ауторка сматра да су албански истраживачи тенденциозно умањивали проблем крвне освете, покушавајући да је представе као изоловану и умирућу појаву. Зато је током дужег времена изостало, наводи она, целовитијих и објективних изучавања овог феномена (*Isto*, 68–69).

са 3–5 чланова (углавном друштвено-политички радници).⁷² Ти органи установљени су са политичког врха са намером да Партија преко њих успостави макар и минималну контролу над широко распрострањеним обичајним процедурама регулисања односа. Покушавало се тиме, такође, и имитирати рад „већа старца“, али су породице у спору, за разлику од одлука „већа старца“, често само декларативно прихватале одлуке мировних већа и опет регулисале односе по сопственом нахођењу. Покрајинске власти су 1977. усвојиле Кривични законик којим се инкриминишу многа понашања везана за крвну освету: убиства из крвне освете, помагање малолетника у извршењу кривичног дела убиства, ограничавање слободе кретања из освете, принуда на закључење брака и сл. Јуридикчим начином инкриминације није се битније утицало на промене у обиму практиковања крвне освете,⁷³ јер се правна регулатива често није поштовала.⁷⁴ Оно што је пак заживело и било позитивно јесте иницијатива „плећнара“ да се сузи круг евентуалних жртава крвне освете одстрањивањем појединих фамилија из братства злочинца.⁷⁵

У пракси, међутим, страх од крвне освете био је са разлогом наглашен. Најразличитије ситуације могле су довести до спора. Са данашњег аспекта делује несхватљиво да стриц као одговор на увреду нанесену породици убија учитеља који је ошамарио његовог недисциплинованог братанца. Током седамдесетих година на Косову и Метохији тешко се могао наћи полицајац који би извршио судску пресуду смртном казном. Такође, три заменика јавног тужиоца у Приштини одбила су да присуствују извршењу смртне казне над једним осуђеником зато што није испоштована процедура у вези с тајношћу чланова комисије за егзекуцију. Преферирало се да судија у случајевима крвне заваде буде Албанац уз објашњење да боље разуме околности за разлику од неког колеге Србина или Црногорца, који казну одмерава стриктно према закону. У периоду југословенског распада Албанци су, наиме, опет тврдили да српске судије намерно блаже суде за дела крвне освете чиме доприносе међуалбанском убијању. Крвна освета код Албанаца се високо поштовала, па чак и они чије су породице биле њене директне жртве врло често су говорили да би и сами на исти начин поступили да су били у одговарајућој ситуацији. Законодавна промена у односу према правном третману крвне освете наступила је са променом уставног положаја покрајине крајем осамдесетих година када је престало важење покрајинског Кривичног закона и преузет Кривични закон Србије.⁷⁶

72 Zurl, *Krvna osвета*, 40–42, 136–184.

73 Đurić, *Osveta i kazna*, 292, 298.

74 Ђуричић, „Сукоби позитивног права“, 415.

75 Исти, *Обичаји и веровања*, 41–43, 223–224, 466.

76 Đurić, *Osveta i kazna*, 146, 154–155, 277, 284–285.

Колективна мирења крвних освета о којима је у овом раду једним делом реч нису непознаница у албанској историји. Управо се њима највише постигло у мирењу Албанаца. Корени ове идеје видљиви су још у Албанији крајем 19. века.⁷⁷ На њеном северу су пре 1945. на неколико година католички свештеници редовно по селима тражили умир крви.⁷⁸ На Косову и Метохији најдаље су отишли Руговци у околини Пећи. Представници њихових села су се 1972. окупили, обавезали да неће више убиствима решавати спорове и да ће породице убица погодити бојкот околине и Партије.⁷⁹ За неко време освете су заиста и биле прекинуте.⁸⁰ У Црној Гори албанска братства су 1974. усвојила „Заклетву горе“, сужавајући освету стриктно на убицу чиме су сродници били спасени.⁸¹ Догађај је био предмет продукције „Косово филма“.⁸²

Идеја о масовном опросту крви 1990–1991.

Више извора нас упућује да генезу ове идеје ваља тражити у активностима групе младих Албанаца. Ибадете Буњаку-Ахметај (рођ. 1969. у Приштини), активисткиња током акције опроста крви, сведочи да је иницијатива потекла од „Трепчиних“ рудара који су штрајковали у јамама и да су је од њих убрзано преузели млади родољуби и координирали је.⁸³ Према Адему Грабовцију, бившем политичком затворенику (1960, Стародворане код Истока), идеја је конкретизирана у његовој соби у Пећи у којој су били присутни и Хава Шаља, Ибрахим и Мирвете Дрешај, Љуљзим Етемај, Фљамур Гаши и Србеше Вокши.⁸⁴ Хава Шаља (1966, Баране код Пећи), бивша политичка затвореница и у овом периоду студенткиња албанског језика и књижевности, истиче да је састанак у Пећи био мотивисан практичном потребом. Наиме, акција је имала за циљ масовно помирење чиме би се спречила Србија да прогон и убиства Албанаца представља последицом њихових крвних освета. Укљученост бивших политичких затвореника била је мотивисана, такође, практичним разлозима. Очекивало се да ће они, као искуснији и

77 Popovci, „Krvna osveta“, 597.

78 Ђуричић, *Обичаји и веровања*, 41–43, 223–224, 466.

79 Урош Д. Микетић, „Исељавање Срба и Црногораца са Косова и Метохије 1966–1981. године: узроци, ток и последице“ (докторска дисертација, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, 2024), 144–145.

80 Zurl, *Krvna osveta*, 185–237.

81 Svedočanstvo Besima Maljote (2017), https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2017/02/Besim-Malota_SRB_FINAL.pdf. Даље: Svedočanstvo (=S.).

82 Clark, *Civil resistance*, 61.

83 S. Ibadete Bunjaku-Ahmetaj (2017), https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2017/06/Ibadete-Bunjaku-Ahmetaj_SRB-1.pdf.

84 S. Adema Grabovcija (2016), <https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/05/Adem-Grabovci-SRB.pdf>.

храбрији, примити први ударац од стране режима, али и да ће свако њихово хапшење позитивно утицати на мобилизацију Албанаца.⁸⁵

Атмосфера настала погибљом више десетина албанских демонстраната 1989–1990, који су живот изгубили у уличним сукобима са југословенским органима реда широм покрајине,⁸⁶ мотивисала је иницијаторе акције да убрзају ствар. Сахране погинулих постале су места масовног окупљања на којима су будући активисти опроста крви лако мобилисали уплашене сународнике. Ради утицаја на старије сународнике било је неопходно ангажовање искуснијих и угледнијих особа у функцији „плећнара“,⁸⁷ па је у том смеру искоришћена плејада водећих албанских интелектуалаца. Акција је „извукла“ интелектуалце из кабинета и „увела“ их у народ, говорило се тих месеци.⁸⁸ Чак је и Антон Чета, приштински интелектуалац ангажован приликом акције као врсни познавалац албанских обичаја, накнадно говорио да је тек тада схватио како заиста живи албански народ.⁸⁹

Управо су А. Чета и људи окупљени око Албанолошког института у Приштини, којим је дуго он руководио, представљали интелектуални центар акције. Институт је водио евиденцију о акцији и објавио више студија на ову тему.⁹⁰ Активиста дон Љуш Ђерђи, католички свештеник, присећа се да је А. Чета био „глава“ акције, омладина њено „срце“, помирени „руке“, а активисти „ноге које су ишле, које су трчале тамо-амо“.⁹¹

Опсег, метод и ток рада

Акција је обухватила целу покрајину. Година 1990. проглашена је међу Албанцима као „Година помирења“. Од 2. фебруара активисти су се поделили по селима тражећи породице за измирење. Многи су зато и изгубили први семестар на школовању.⁹² Највећи део посла урађен је те године, иако је акција формално трајала до марта 1992. када је на институту одржана трећа годишња седница и формално затворена

85 S. Have Šalje (2017), https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2017/02/Hava-Shala_Srb.docx.pdf.

86 Бериша, *Политичко насиље*, 116–122, 142–147,

87 S. Mirvete Drešaj (2017), https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2017/07/Myrvete-Dreshaj_ENG_KCGS-3.pdf.

88 S. Ibiša Nezirija (2016), https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/11/Ibish-Neziri_Srb.docx.pdf.

89 S. Ismaila Gašija (2017), https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2017/01/Ismail-Gashi_Srb.-FINAL.pdf.

90 S. Zimera Nezirija (2016), https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/11/Zymer-Neziri_Srb.docx.pdf.

91 S. Ljuša Đerđija (2016), https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/03/Don_Lush_Gjergji_srb.pdf.

92 Clark, *Civil resistance*, 61.

Скупштина помирења крвних освета. На врхунцу акције било је ангажовано преко 800 активиста.⁹³ При општинама су постојали савети за опрост крви састављени од угледнијих грађана и представника исламске и католичке верске заједнице.⁹⁴ Око 150.000 грађана, који су према обичајном праву могли постати жртве крвне освете, ослобођено је након акције страха.⁹⁵ Сећања савременика углавном се слажу да је акцијом обухваћено око 2.000 случајева крвних завада.⁹⁶ Према одређеним подацима само 1990. измирено је 1.275 породица.⁹⁷

Метод рада био је једноставан, али и делотворан. Активисти нису испитивали кривицу нити тражили опроштај у име убице, јер би такав приступ већ у старту био погрешан. Говорили су да је Канон у неким сегментима штетан и да само храбар човек може да опрости крв. Активисти су, заправо, тражили опрост крви од породице жртве у име интереса албанске нације и будућег „независног Косова“.⁹⁸ А. Чета говорио је оштећеним породицама да су освете самоубиствене за нацију и да је албанска будућност у заједништву. Ако Албанци желе да буду део Европе, истицао је, потребно је да стану на пут крвним осветама и тиме отворе будућност за млађе генерације.⁹⁹ Активисти су, такође, истицали да Албанце очекује рат због чега је неопходно помирење. Забележени су и такви примери где домаћин не жели да опрости крв, иако је спреман да жртвује синове за „независно Косово“.¹⁰⁰ Пласиран је, ово је сасвим очигледно, перфидан наратив о српској кривици. Према овом исконструисаном гледишту, Србија је као „окупатор“ Албанце учинила сиромашним, то је даље омасовило њихове међусобне крађе и са тим у вези крвне освете. Представа о „окупаторској“ и „експлоататорској“ Србији била је многима пријемчива.¹⁰¹ Да је овакав приступ давао резултат, илуструје и случај када је човек ставио пред активисте на сто пет метака намењених за освету и обзнанио да их намењује „окупатору“.¹⁰²

Акција је почела у Метохији. То је, у зависности од извора, вероватно било у Раушићу код Пећи,¹⁰³ односно Љумбарди код Дечана, ако дамо предност другом извору.¹⁰⁴ У оба случају у питању су биле завађене се-

93 S. Z. Nezirija.

94 S. Lj. Ђерђија.

95 S. Rize Krasnićija (2016), https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/09/Riza-Krasniqi_Srb.docx.pdf.

96 Ђурић, *Osveta i kazna*, 200.

97 *Ko su nasi velikani – Anton Ceta*, Медиа центар – Ћаглавица, датум приступа 1. 4. 2025, <https://www.youtube.com/watch?v=ssuYI3I9MDQ>.

98 S. H. Ђалје.

99 Clark, *Civil resistance*, 62.

100 S. R. Krasnićija.

101 S. Behrama Hotija (2017), <https://oralhistorykosovo.org/sr/behram-hoti/>.

102 S. I. Neziraja.

103 S. A. Grabovcija.

104 S. H. Ђалје.

оске породице са десетинама чланова.¹⁰⁵ Ради медијске потпоре и популаризације акције ангажовани су приштинска *Рилинджа* / Радио телевизија Приштина,¹⁰⁶ али и енглески ВВС.¹⁰⁷ Укључиле су се, такође, хоће и свештеници. Активисти су са собом водили А. Чету за решавање најтежих случајева када су људи одбијали да опросте крв и по неколико десетина пута.¹⁰⁸ Често су, такође, са собом водили људе који су већ опростили једну, две или три крви, што је требало да послужи свима као пример.¹⁰⁹ За разлику од „плећнара“ активисти су радили потпуно бесплатно, што је без сумње позитивно утицало на успех акције.¹¹⁰ Старији активисти саветовали су их, чак, да одбију и послужење у кућама,¹¹¹ иако је гостопримство позната албанска карактеристика.¹¹² Активисти су, у условима несташице, били задовољни када би добили и мало горива за превоз.¹¹³ Највише отпора према акцији имали су Албанци у Дреници и Ругови, дакле у оним срединама са најархаичнијим начином живота.¹¹⁴

Акција је посебно позната по масовним окупљањима и опростима.¹¹⁵ Према малишевском хоџи и активисти Џевату Круезиу, у селу Бубавецу поред Малишева забележено је 70–80 опроста крви. Међутим, та бројка је неупоредиво мања у поређењу са оном из маја 1990. у Доњој Луци.¹¹⁶ Избор овог места није био случајан, јер су албански прваци пред крај османског периода једни другима дали бесу управо у том селу код Дечана.¹¹⁷ Велика ледина је за овај савремени скуп била

105 Krasnići, „Utisci o karantinu tada”.

106 S. A. Grabovcija.

107 S. Ljalje Meredit-Vulje (2017), https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2017/03/Lala-Meredith-Vula_Srb.docx.pdf.

108 S. A. Grabovcija.

109 S. B. Hotija.

110 S. A. Grabovcija.

111 S. Muradije Murići (2016), <https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/12/Muradije-Muriqi-SRB.docx-1.pdf>.

112 Ђуричић, „О правним обичајима Албанаца“, 449–452.

113 S. Z. Nezirija.

114 S. I. Bunjaku-Ahmetaj.

115 S. A. Grabovcija.

116 S. Dževata Krueziua (2016), <https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/04/Mulla-Xhevat-Kryeziu-SRB1.docx.pdf>.

117 S. M. Drešaj. У питању је догађај познат као Пећка лига. Наиме, албански главари сагласили су се јануара 1899. у Пећи, уочавајући озбиљну политичку и друштвену кризу османске државе, да ће се супротставити распарчавању територија насељених Албанцима од стране суседних земаља и да ће се борити за посебан статус Албанаца унутар ње. Такође, дали су реч да ће поштовати суспензију крвне освете на одређено време. Окупљање је имало јасан антисрпски наратив и у том смислу настављало традицију Призренске лиге. Весна Зарковић, „Збор Арбанаса у Пећи 1899. године и његове последице“, *Башџина* 1/2015, 79–92. Са скупа је прећено сваком Албанцу који Србину пружи било какву заштиту претњом да ће му „народски и кућа и сав мал“ бити спаљени (Ђурић, *Osveta i kazna*, 27–30).

посебно припремљена. Одзив људи је био такав да ни иницијатори скупа ни полиција нису очекивали такву масовност. Полиција је, према А. Грабовцију, безуспешно покушавала да спречи скуп.¹¹⁸ Београдска *Политика* је тих дана писала да Албанци на таквим окупљањима изазивају нереде а проблем експлоатишу у политичке сврхе. Према овим наводима, ношене су албанске заставе без социјалистичких обележја, свуда су истицана уздигнута два прста као симбол пркоса и победе над Србијом, а све је пратила албанска националистичка музика распиривајући додатно мржњу према њој.¹¹⁹ У Љубишти код Витине искоришћен је тамошњи масован опрост да се прослави проглашење „Косово републике“, а полицији је припрећено да се повуче. Септембра 1990, будући да се веровало да ће се Албанци до краја јула измирити, најављиван је велики скуп у Ђаковици са очекивањем да ће се ту прогласити независност.¹²⁰ Албански интелектуалци тврдили су да акција није уперена против Срба, већ да носи хуману и цивилизацијску мисију.¹²¹ Каснијих година су, међутим, признавали да је у раду на „независном Косову“ била неопходна масовна хомогенизација против „окупатора“.¹²²

Процене о броју присутних у Доњој Луци варирају. Безброј белих мушких албанских капа могле су се видети са свих страна. Жене су приредиле дочек у народној ношњи, а локално становништво износило је храну и пиће за долазеће колоне. Активисткиња Љумтурије Краснићи (1964, Пећ) наводи фантастичну бројку од милион присутних,¹²³ хоџа Круезију 500.000,¹²⁴ а Ресмије Цана (супруга З. Цане) тек 50.000. Много људи се самоиницијативно јавило тог дана да опрости крв, иако их нико није прозвао. То је битно утицало на колебљиве да учине исто.¹²⁵ Док Р. Цана наводи да је опроштено 1.400 крви, Љ. Ђерђи, сведок тог „величанственог“ дана, спомиње само 155. Лично је, са намером да мотивише сународнике, у говору виша пута поменуо Мајку Терезу, која није била присутна услед наводне опасности која јој прети од Срба.¹²⁶ На активисткињу М. Дрешај (1966, Врело код Истока) догађај је оставио утолико већи утисак када се зна да се месецима на улици није могло видети више од три Албанца да заједно ходају.¹²⁷ Професор Риза Краснићи

118 S. A. Grabovcija.

119 Зејнели, „Мирење“, 9.

120 M. Antić, „Обећали „Трепчу“ за republiku!“, *Борба*, 5. 7. 1990, 5.

121 Исти, „Ваља следити глас разума“, *Борба*, 23. 5. 1990, 6.

122 S. I. Gašija; Zoran Lutovac, „Političko angažovanje kosovskih Albanaca“, *Partijski mozaik Srbije : 1990–1996*, pr. Vladimir Goati, (Beograd: Beogradski krug; Akapit, 1997), 149.

123 S. Ljunturije Krasnići (2017), <https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2017/05/INTERVJU-SA-LJUMTURIJE-LUMKA-KRASNI%C4%86IOM.pdf>.

124 S. Dž. Kruezia.

125 S. A. Grabovcija.

126 S. Lj. Đerđija.

127 S. M. Drešaj.

(1959, Пећ) од тога дана, како наводи, више се није плашио Срба, а дан раније се плашио и једног српског полицајца.¹²⁸

Акција се проширила Југославијом у срединама са албанским жиљем, али и по емиграцији.¹²⁹ У Македонију је послат професор Универзитета у Приштини Агим Винца, родом из ове јужне републике, а међу Албанцима добро познат као јавно декларисани присталица сепаратизма и отпора Србији, у којој је нашао посао, и Македонији, у којој је рођен.¹³⁰ У САД проблем крвне освете био је знатно блажи него на Косову и Метохији услед бројности емиграције из Црне Горе, која се овде руководила већ поменутом „Заклетвом горе“. Активисти су идентификовали завађене породице, пре свега у Њујорку и Детроиту, а преко медија популарисали значај целе акције. Стигла је, сем тога, и помоћ на челу са А. Четом и косовским академиком Марком Краснићијем. Емиграција је са доста проблема сакупила средства потребна за акцију, премда су каснијих година многи Албанци лагали да су издвојили новац. У сваком случају, у овој тридесетодневној кампањи постигнути су добри резултати.¹³¹

Међу активистима на Косову и Метохији посебно су се истакле жене. Углавном су то биле студенткиње и познате јавне личности (адвокација Некибе Кељменди, новинарка Саније Гаши и друге).¹³² За њих је ствар несумњиво имала патриотски призив. Међутим, неке млађе, посебно девојке сеоског порекла, признале су да је акција била згодна прилика да изађу из кућа. Једна млада Албанка, узевши учешће као активисткиња, желела је да избегне судбину мајке која је проводила живот на селу плетећи пуловере.¹³³ Овом приликом, вероватно и први пут у албанској историји, жене су ушле у „оду“ намењену мушкарцима и равноправно са њима разговарале. Било је пак и отпора томе, па и таквих ситуација када старији мушкарци као традиционалисти нису хтели да им пруже руку.¹³⁴ Уласком у „оду“ жене су разбиле, наиме, мушку доминацију у питању крвне освете. Активисткиње су допринеле акцији и тако што су наговарале друге жене да утичу на њихове мушкарце да се пружи рука помирења.¹³⁵

Ово се лако може видети на појединачним примерима. У Доњој Луци забележен је случај да супруга опрашта крв мужа у име „независног Косова“, иако девери то нису први учинили.¹³⁶ Глумица и активисткиња

128 S. R. Krasnićija.

129 S. H. Šalje.

130 S. Agima Vince (2016), https://oralhistorykosovo.org/wp-content/uploads/2016/12/Agim-Vinca_Srb1.docx.pdf.

131 S. B. Maljote.

132 S. I. Gašija.

133 Nietsch, "The Mother Teresa Society", 220–221.

134 S. M. Drešaj.

135 S. Z. Nezirija.

136 S. Lj. Krasnići.

Мурадија Мурићи (1957, Набрђе код Пећи) опростила је крв оца убијеног још седамдесетих година, иако је имала шесторицу браће (три на Косову и Метохији и три у емиграцији). Она их је овим потезом ставила пред свршену ствар и тиме показала храброст која би, такво је било албанско веровање, требало да краси сваког правог мушкарца. Као активисткиња имала је успеха у Ђаковичком крају, јер је свуда истицала да је управо она опростила крв. Разумела је и оне који нису могли да опросте, јер је за то потребно имати велику унутрашњу снагу.¹³⁷

Значај акције

Акција масовних мирена крвних освета имала је вишеструки значај за Албанце Косова и Метохије. Логично, у неколико месеци измирења је породица више него икада раније.¹³⁸ Значај акције је, међутим, превасходно у чињеници да је имала хомогенизирајућу улогу пред очекивани албански сукоб са Србијом. Албанци су били „војници тог времена, без разлике“, сећају се савременици.¹³⁹ Зато можда на први поглед изгледа парадоксално ситуација када некадашњи покрајински и савезни функционер Фадиљ Хоџа пружа руку помирења балистичком злочинцу Хисену Трпези. Наиме, њих двојица су међусобну нетрпељивост која је претила да прерасте у истребљење наследили још из Другог светског рата, када су се нашли на супротстављеним идеолошким странама. Сада, када комунизма више није било, у националном интересу било је да се измире.¹⁴⁰ Акција је неформално означила и дефинитивни раскид са комунизмом. Много људи на скуповима помирења театарно је оставило партијску књижицу на столове. Тиме је неформално слата и порука Западу да Албанци разумеју и, што је још битније, прихватају нову геополитичку реалност у Европи.¹⁴¹ Бројна мирена између муслимана и католика у први план наглашавају доминацију националног над верским фактором међу Албанцима. Свештеник Љ. Ђерђи претио је, чак, својој пастви да се придружи акцији ако жели у цркву.¹⁴² Колико је можда странцу или неком неупућеном човеку деловало апсурдно да католик А. Чета приликом мирена две муслиманске породице носи са собом Куран?¹⁴³ Хоџа Круезиу је своју џамију претворио у место „помирења и уједињења“, а испред ње је исписана парола „Не гледајте цркве и џамије, јер наша је вера ‘албанштина’“. Више пута је, ако је веровати његовом сведочанству, привођен на информативни разговор, а поменута

137 S. M. Murići.

138 М. Антић, „Ваља следити глас разума“, *Борба*, 23. 5. 1990, 6.

139 S. Dž. Krueziua.

140 S. I. Gašija.

141 S. Dž. Krueziua.

142 Antić, „Obećali“, 5.

143 S. R. Krasnićija.

џамија је запаљена 1998. и после рата обновљена као „Џамија помирења“.¹⁴⁴ Албанци са правом верују да су овом акцијом самоиницијативно преузели улогу судства од Србије и тиме пољуљали њен ауторитет.¹⁴⁵ Акција их је охрабрила и у организовању паралелног живота у односу на легитимне институције система кроз формирање и развој сопствених паралелних институција.¹⁴⁶

У новије време крвне освете код Албанаца полако ишчежавају. На масовној прослави у Приштини, поводом 25 година од почетка акције, заједно су и у пријатељском духу седели злочинци и они који су опростили крв.¹⁴⁷ Данас су све учесталије критике да се албанско друштво Косова и Метохије није довољно одужило иницијаторима акције.¹⁴⁸ Постоје и ретки критичари који у први план истичу да је ДСК са својом развијеном партијском инфраструктуром „узурпирао“ акцију и искористио је у политичке сврхе што се, како наводе, никада раније није дешавало у албанској историји.¹⁴⁹ Овакви гласови су, разуме се, минорни спрам оних који придају велики значај акцији.

Закључак

Акција масовних мирева крвних освета код Албанаца на Косову и Метохији 1990–1991, иако је по природи требало да буде, а у одређеној мери је и била, хуман одговор на проблем крвне освете, представља заправо још један албански хомогенизирајући чин у низу сличних, узајамно координисаних и вешто усмерених против државности Србије. О њеном примарном карактеру сведочи мноштво србофобичних догађаја у две године трајања акције када се распиривала мржња према српском „окупатору“. „Тајминг“ акције био је пажљиво одабран с циљем одржавања високог националног набоја код Албанаца након што су њихове масовне демонстрације 1989–1990. угушене силом. Албанци су, логично посматрано, имали читаве деценије када су у потпуности контролисали живот у покрајини и могли да спроведу овако масовне акције. Штавише, са државном и партијском инфраструктуром ранијег доба акција би вероватно била и масовнија и успешнија. Ипак, они то тада нису урадили. Масовност акције започете 1990. показује да је у међувремену постигнут висок степен хомогенизације у албанском становништву. Заправо, ако се још загледа у прошлост кроз аналогију са масовним демонстрацијама на Косову и Метохији (1968, 1981) лако се уочава систем према којем Албанци управо у својој масовности и витал-

144 S. Dž. Krueziua.

145 S. B. Hotija.

146 Clark, *Civil resistance*, 63–64.

147 S. M. Murići.

148 Krasnići, „Utisci o karantinu tada“.

149 Đurić, *Osveta i kazna*, 288–289.

ности виде главни адут у отпору Србији. Будући да су демонстрације почетком 1990. биле силом угушене од стране Србије и како је било очекивано да ће се Београд на исти начин супротставити новим, Албанци су пронашли алтернативни али и врло делотворан начин да задрже висок степен националног набоја потребан у њиховој сепаратистичкој борби. Логично, сузбијање ове „миротворне“ акције силом, као у случају свих ранијих демонстрација, није ишло у прилог Србији јер би тиме била изложена великом међународном притиску.

Резиме

Акција масовних помирења крвних освета код Албанаца 1990–1991. временски коинцидира са политичком кризом на Косову и Метохији и радикално поремећеним српско-албанским односима. Крвна освета и опрост крви интегрални су део албанског обичајног права вековима. Оно је на овдашњем селу у социјалистичком периоду имало велики значај, често и примарнији спрам пресуда државног законодавства. Држава је на различите начине покушавала да ограничи крвне освете како би спречила њихове физичке (убиства, рањавања), економске (затварање унутар кућа) и психичке последице. Седамдесетих година 20. века и сами Албанци покушали су да је спрече. У Ругови су локална заједница и тамошњи комунисти предвидели бојкот породице убице, а у Црној Гори су Албанци ограничили крвну освету искључиво на починиоца злочина. Проблем, ипак, није решен, јер су у питању биле две акције уског локалног карактера. Кључни успех остварен је у масовној акцији 1990–1991. на Косову и Метохији, која се пренела и на друге југословенске крајеве насељене Албанцима и албанску емиграцију. Са масовним мирењем су највероватније прво почели албански рудари затворени у старотршким окнима 1989, а акцију су од њих преузели и затим координисали активисти (углавном студенти и интелектуалци). Они су оштећеним породицама наглашавали важност помирења пред очекивани сукоб са Србијом. Мирећи се међусобно, Албанци су у други план ставили верске, идеолошке и остале разлике. Акција је била успешна и омогућила потпуну слободу кретања десетинама хиљада људи.

Sources and Literature

Arhiv Međudjeljenskog odbora za proučavanje Kosova i Metohije: Zbirka Milana Ivanovića „Zločini“.

Beriša, Hatidže. „Političko nasilje na Kosovu i Metohiji od 1945. do 2003. godine“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2012. (Cyrillic)

Brudar, Mario. *Nada, obmana, slom: politički život Srba na Kosovu i Metohiji (1987–1999)*. Beograd: Nova srpska politička misao, 2003.

Clark, Howard. *Civil resistance in Kosovo*. London: Pluto Press, 2000.

Delečić, Zdravko M. *Zanat istoričara: metodologija istoriopisanja*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet; Kraljevo: Istorijski arhiv, 2019. (Cyrillic)

Đuričić, Milutin. „Činioci krvne osvete kod Albanaca“. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 6/1993, 687–692. (Cyrillic)

Đuričić, Milutin. *Običaji i verovanja Albanaca*. Beograd: M. Đuričić, 1990. (Cyrillic)

Đuričić, Milutin R. „Još jedan prilog proučavanju arbanaške bese“. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 5/1989, 554–561. (Cyrillic)

Đuričić, Milutin R. „Još jedan prilog proučavanju kazni u albanskom običajnom pravu“. *Sociološki pregled* 3/1990, 308–314. (Cyrillic)

Đuričić, Milutin R. „Kanon Leke Dukadinija“. *Advokatura: časopis Advokatske komore Srbije* 49–50/1987, 90–91. (Cyrillic)

Đuričić, Milutin R. „O pravnim običajima Albanaca“. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 4–6/1998, 441–452. (Cyrillic)

Đuričić, Milutin R. „Pravo jačeg u albanskim običajima“. *Advokatura: časopis Advokatske komore Srbije* 45–46/1986, 58–61. (Cyrillic)

Đuričić, Milutin R. „Sukobi pozitivnog prava i albanskih običaja na Kosovu“. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 4/1988, 414–419. (Cyrillic)

Đuričić, Milutin R. „Uticaj albanskih običaja na imovinsku slobodu žena“. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 5/1988, 565–571. (Cyrillic)

Đuričić, Milutin R. „Verolomstvo u običajima Albanaca“. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 6/1990, 753–761. (Cyrillic)

Đurić, Slađana. *Osveta i kazna: sociološko istraživanje krvne osvete na Kosovu i Metohiji*. Niš: Prosveta, 1998.

Ilić, Vladimir. „Nacionalizam na Kosovu: jedna sekundarna analiza“. *Sociološki pregled* 4/1994, 505–518.

Jevtić, Atanasije. *Stradanje Srba na Kosovu i Metohiji: od 1941. do 1990*. Priština: Jedinstvo, 1990. (Cyrillic)

Karan, Milenko. „Krvna osveta kod Albanaca na Kosovu kao društveni problem“. *Ideje* 5–6/1987, 186–192.

- Krasniqi, Agon. „The Political Movement for the Republic of Kosovo – July 2, 1990”. *Journal of Balkan Studies* 1/2025, 149–168.
- Lutovac, Zoran. „Političko angažovanje kosovskih Albanaca”. *Partijski mozaik Srbije: 1990–1996*, pr. Vladimir Goati, 145–158. Beograd: Beogradski krug; Akapit, 1997.
- Miketić, Uroš D. „Iseljavanje Srba i Crnogoraca sa Kosova i Metohije 1966–1981. godine: uzroci, tok i posledice”. Doktorska disertacija, Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Filozofski fakultet, 2024. (Cyrillic)
- Nietsch, Julia. „The Mother Teresa Society. Volunteer Work for the Kosovo-Albanian ‘Parallel Structures’ in the 1990s”. *Südosteuropa* 2/2020, 200–224.
- Pavlović, Momčilo i drugi. *Kosovo i Metohija: vek važnih događaja: 1912–2012*. Beograd: Institut za savremenu istoriju; Novi Sad: Centar za istraživanje i publikovanje, 2012. (Cyrillic)
- Popovci, Surja. „Krvna osveta u Albanaca i njen razvoj”. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo* 4/1971, 583–603.
- Ristanović, Petar R. „Srpska intelektualna elita i kosovsko pitanje 1974–1989”. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 2018. (Cyrillic)
- Tomson, Pol. *Glas prošlosti: usmena istorija*. Beograd: Clio, 2012. (Cyrillic)
- Shala, Blerim. *Kosovo, krv i suze*. Ljubljana: Založba alternativnega tiska, 1990.
- Zarković, Vesna. „Zbor Arbanasa u Peći 1899. godine i njegove posledice”. *Baština* 1/2015, 79–92.
- Zurl, Marino. *Krvna osveta u Kosovu*. Zagreb: August Cesares, 1978.

Borba (Cyrillic)

Jedinstvo (Cyrillic)

NIN (Cyrillic)

Politika (Cyrillic)

<https://www.youtube.com/watch?v=ssuYI3I9MDQ>

<https://kosovotwopointzero.com/>

<https://oralhistorykosovo.org/>

Summary

Uroš Miketić

'BLOOD FORGIVENESS' AMONG KOSOVO ALBANIANS 1990–1991 AS EVIDENCE OF ETHNIC HOMOGENIZATION: A CASE STUDY *ORAL HISTORY KOSOVO*

Abstract: The article points to the disharmony between the law of socialist Yugoslavia and the customary law often dominant among the Albanian masses in Kosovo. The emphasis is on blood feuds and attempts at collective reconciliation among Albanians to suppress the negative repercussions of this backward and entrenched phenomenon, especially in 1990–1991, when Albanian society demonstrated the greatest seriousness in suppressing blood feuds through collective reconciliations, thereby implementing additional ethnic homogenization and more readily entering into a final showdown with Serbia. We observed the collective blood forgiveness action in the context of disturbed interethnic relations in the province and the collapse of the state/party system. The author used oral materials from the *Oral History Kosovo* project, the press, and relevant literature.

Keywords: *Oral History Kosovo*, Kosovo and Metohija, blood forgiveness, Albanian alternative, Serbs and Albanians

The mass reconciliations of blood feuds in 1990–1991 coincided in time with the political crisis in Kosovo and the radically disturbed Serbian-Albanian relations. Blood feuds and blood forgiveness have been an integral part of Albanian customary law for centuries. In the local village, during the socialist period, it had great importance, often more important than the rulings of the state legislature. The state tried in various ways to limit blood feuds in order to prevent their physical (murders), economic (locking up inside homes) and psychological consequences. In the 1970s, Albanians themselves tried to prevent them. In Rugova, the community and the Party provided for a boycott of the murderer's family, and in Montenegro they limited blood feuds to the perpetrator. The problem, however, was not solved because the majority of Albanians were not affected. The key success was achieved in the mass action of 1990–1991 in Kosovo, which spread to other Yugoslav regions and emigration. The reconciliation was first initiated by the Albanian miners imprisoned in the Stari Trg mine in 1989, and the action was taken over from them and then inspired and coordinated by activists (mainly students and intellectuals). They presented to the affected families the importance of reconciliation in the face of the expected conflict with Serbia. By reconciling with each other, Albanians put religious, ideological and other differences aside. The action was successful and enabled complete freedom of movement for tens of thousands of people.